

Velserbeek

Plan voor de verjonging van het bomenbestand

R.J.M. van Alderen*

Dr. L.H. Albers**

In het huidige park Velserbeek is het aspect tijd tenminste op twee manieren zichtbaar. Aan de ruimtelijke opzet van de parkdelen is af te lezen dat ze uit verschillende perioden stammen en aan het bomenbestand kan men zien dat het pleksgewijs stokoud is.

Het eerste is een museale kwaliteit, omdat het iets toont van de ontwikkeling van de tuin- en parkarchitectuur in Zuid-Kennemerland. Het tweede is een probleem, vooral uit een oogpunt van veiligheid, maar ook omdat het op termijn de duurzaamheid van het park bedreigt.

Beide aspecten waren voor de gemeente Velsen aanleiding een plan te laten maken voor de verjonging van het bomenbestand van het park.

Het plan diende uit te monden in een voorstel voor de fasering van de uitvoering, de te nemen maatregelen per fase en de daarmee gepaard gaande kosten. In dit artikel wordt daarover in het kort verslag gedaan. Voor meer gedetailleerde informatie wordt verwezen naar het rapport. (1)

Aanpak

In de planvorming speelden drie componenten een belangrijke rol. De historische ontwikkeling, de huidige betekenis en het gebruik van het park en de aard en de vitaliteit van de bomen.

Verjongen kan in principe door in de bestaande situatie oude bomen te vervangen door jonge exemplaren. Maar behalve dat dit technisch niet altijd uitvoerbaar is (wortelconcurrentie, schaduw, etc.) blijven daarbij mogelijke aanpassingen buiten beschouwing. Bij een park als Velserbeek kan de noodzaak daartoe uit verschillende hoeken komen. Historische motieven kunnen er aanleiding toe zijn, maar ook het feit dat in de loop der tijd de omgeving en het gebruik zijn gewijzigd.

Om te zien of er argumenten zijn voor veranderingen is gekeken naar:

- de geschiedenis van het park
- het park in relatie met de omgeving
- het gebruik van het park en dan vooral de samenhang tussen het gebruik en de huidige ruimtelijke opbouw.

Op basis van de resultaten daarvan is een plan gemaakt, waarin in combinatie met de gegevens van het bomenbestand is aangegeven op welke wijze kan worden verjongd.

Geschiedenis van het park

Over zes verschillende fasen van de geschiedenis van Velserbeek is iets bekend.

Hetgeen tot 1699 op Velserbeek gebeurde (uit dat jaar dateert de eerste kaart die bekend is) is samengevat in de eerste fase.

Velserbeek lag in de binnenduinrand, aan het Wijkmeer. Daarin kwamen de Engelmonds- of Velserbeek en de Lievendaalse beek uit. In 1639 kocht de Amsterdamse koopman Jeremia van Collen een huis met 'gethimmerten, omheiningen, boomgaard en plantagien van singels, als ook de 'mostelant' (wat is dat?) ten westen daarvan.

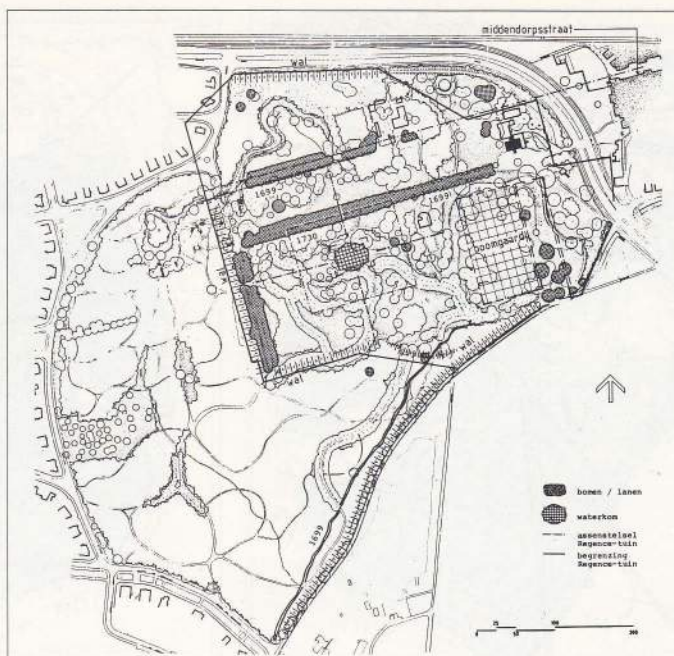
Hermitage op het eiland, H. Numan, gekleurde pentekening, 1793
Collectie: Provinciaal Rijksarchief Haarlem

* Bureau van Empelen van Alderen Partners b.v.

**Adviezen historische tuinen

De singels of wallen waren beplant met 'abeele of bitterwilgen'. (2) Van Collen liet een nieuw huis bouwen en het buiten inrichten. De Lievendaalse beek stroomt nog over het grondgebied van Velserbeek; de vergraven Engelmondsbeek begint en eindigt er. Het kaartje van 1699 hoort bij een acte, waarin door Hendrik Tersmitten, de nieuwe eigenaar van Velserbeek, toestemming wordt gevraagd de beken te mogen verleggen en wallen op te werpen. Dat zijn de wallen die nu nog bestaan. Langs de kerkweg staan er zware eiken en iepen op. Ook Beeckestein heeft nog een wal aan het einde van de geometrische tuin. Op Waterland zijn de wallen wat moeilijker te interpreteren.

Van de activiteiten van Tersmitten getuigen twee gravures en een plattegrond door Stoopendaal in "Het Zegenpralant Kennemerland". Wanneer deze plattegrond in de huidige wordt geprojecteerd (kaart 1), blijkt wat uit die periode nog bestaat: wallen, twee lindenlanen, een beukenlaan haaks daarop, de centrale waterkom en een aantal oude linden.

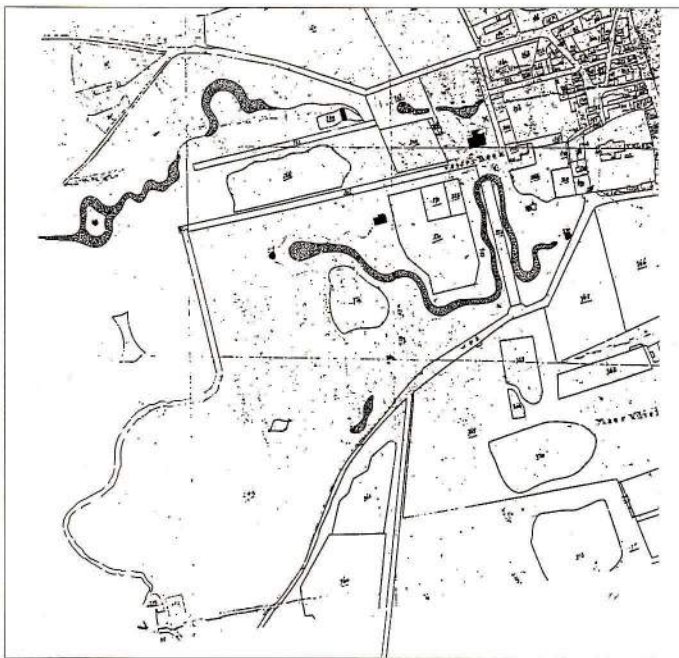
Het huidige park met de parkelementen die dateren uit ± 1700

In de derde fase doet de landschapstijl zijn intrede, aanvankelijk slechts langs de randen van de oude tuin.

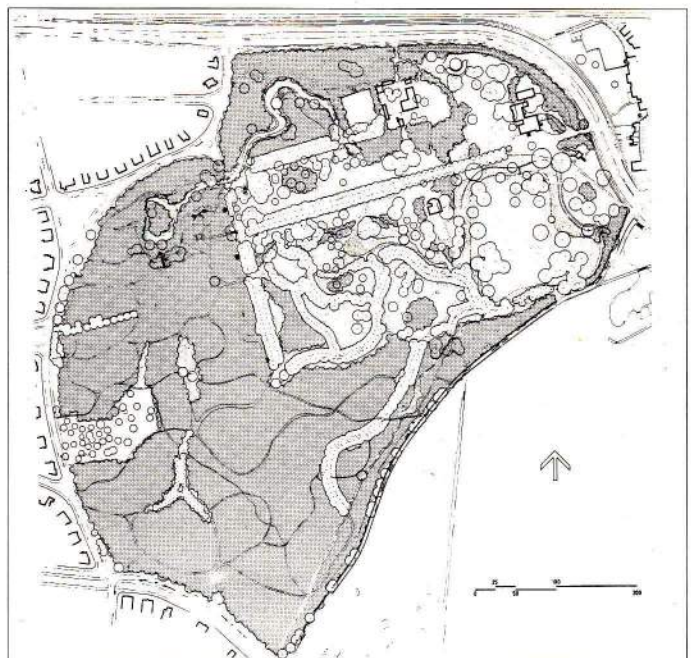
Zo ontstond een nu enigszins geïsoleerde slingerbeek (de Engelmondsbeek) met een hutje voor de

Lindelaan langs slingerbeek

Kadastrale kaart uit 1818

Bestaande situatie

obligate kluizenaar, terwijl in de Lievendaalse beek een Zwitserse scene werd gemaakt: een watervalletje en een (niet meer bestaande) brug over een verbreed deel van het water. Het Chinese koepeltje dateert ook uit deze periode. De hermitage en het Chinese huisje dienden tot voorbeeld in Van Laar's 'Magazijn van Tuinsieraaden', 1805 vijftien. Tekeningen van H. Numan getuigen van deze vroege fase van landschappelijke aanleg.

Volgens Springer (3) was het Zocher Sr. die in de volgende fase veranderingen aanbracht. Deze bestaan uit de door hem als 'defaults de l'époque' getypeerde slingerende beukenlanen in de oude tuin van Tersmitten, terwijl ook een stuk bouwland daarin is aangebracht (het veld waarop in 1926 de muziektent werd gebouwd).

De toenmalige landschappelijke aanleg is opgetekend op de kadastrale kaart van 1818. Tussen de beide lindenlanen lag een groot weiland, aan de korte zijden afgesloten door boomgroepen. Nog was het landschapspark niet compleet. De oprijlaan met sloten aan weerszijden kwam nog steeds recht op het huis aan, in de 19e eeuw een vloek. Zocher Jr. werd dus aan het werk gezet. Hij ontwierp o.a. een golvend veld met boomgroepen, omringd door een slingervijver: de hertekamp. Een aantal linden van de oprijlaan bleven daarin staan.

Heel Velserbeek was nu verlandschapt en wel in drie opeenvolgende perioden en landschapsstijlen, volgens de indeling van Van Leeuwen (4); het park was gewijzigd via een aantal bewerkingen van de Nederlandse-Engelse landschapsstijl. Daarnaast en daar doorheen speelden ook een aantal rechte vormen nog een rol. In 1925 kwam Velserbeek in bezit van de gemeente Velsen, die in 1935 een strook aan de westkant van het park liet verkavelen. Springer maakte daarvoor de tekeningen en adviseerde tot herplant van drie lanen. Daarnaast bracht hij een aantal kleinere wijzigingen aan, meer een vorm van groot onderhoud.

Park in relatie met de omgeving

De samenhang tussen park en omgeving speelt zich af op een aantal niveau's. In landschappelijk opzicht is Velserbeek belangrijk omdat het samen met de andere buitenplaatsen in Zuid-Kennemerland een gestrekte - min of meer beboste - zone vormt. De zone ligt op de overgang van de hogere gronden van de binnenduinrand of de strandwallen en de lagere veelal open weidegebieden van de voormalige strandvlakten.

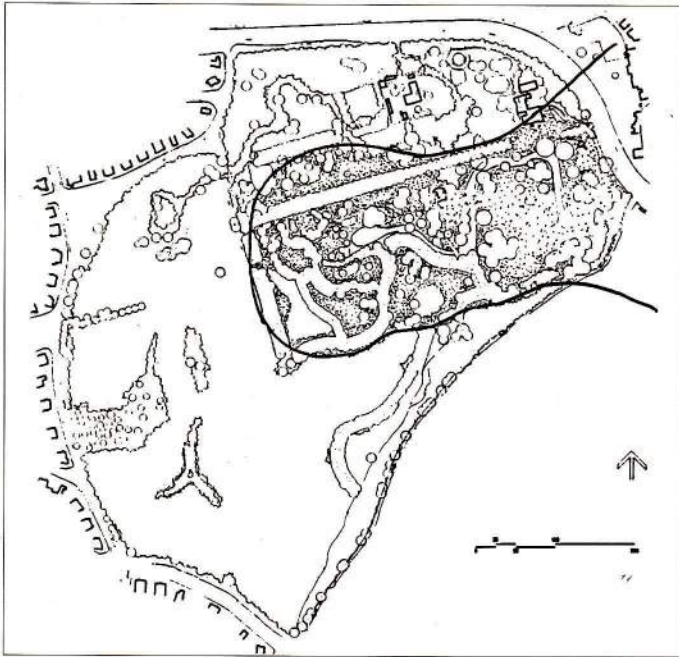
In stedenbouwkundige zin zorgt het park door zijn geleedende werking (met Waterland, Hoogergeest, Beeckestein en Schooneberg) voor de karakteristieke meerkernenstructuur van de gemeente Velsen. Binnen de groenstructuur van Velsen vervult het de rol van een

stadsdeelpark, een grootschalige groenvoorziening ten behoeve van enige wijken met een recreatieve-, educatieve-, culturele- en een sociale functie. (5) Het park is via een groot aantal toegangen met de omgeving verbonden.

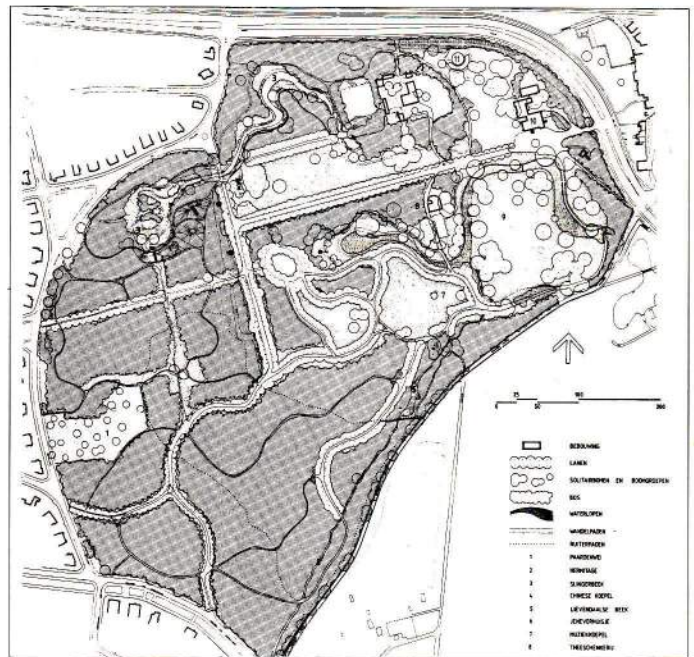
Ruimtelijke opbouw en het gebruik van het park

Het huidige park is opgebouwd uit verschillende delen. Ze zijn in de loop der tijd ontstaan en komen nu naast elkaar en door elkaar voor. De drie rechte lanen en de wallen geven nog iets van de ervaring van de rechthoekige tuin van omstreeks 1730. Daaromheen is de landschapsstijl dominant. De slingerbeek aan de noordkant met de hermitage zijn sinds hun oorspronkelijke aanleg tussen 1775 en 1793 nooit meer bewust veranderd (afgezien van het dempen van een slurf aan de vijver), zodat de vormen welis-waar in verwaarloosde staat, goed te traceren zijn. De langdurige ontwikkeling en de verandering hebben ertoe geleid dat er gebieden zijn die los staan van het geheel, waardoor er minder gebruik van wordt gemaakt dan op basis van hun potentiële aantrekkelijkheid kan worden verwacht.

Daarnaast zijn parkdelen van verschillende geaardheid ruimtelijk zo verweven geraakt, dat dit ten koste is gegaan van de eigenheid en de begrijpelijkheid van het geheel. Binnen de gebieden zelf zijn er ook veranderingen opgetreden of is er een

Gebied met weinig contrastrijk, deels somber karakter

Aangepaste planopzet

zodanig gebruik ontstaan dat aanpassingen noodzakelijk zijn. Dit geldt vooral voor veranderingen in de ruimtelijke omstandigheden rond de formele- en de slingerlanen, en in de open ruimtes in het oostelijk parkdeel. Rond de lanen zijn door de openheid talrijke slijtpaden ontstaan, waardoor de ruimtelijke opzet en de bewegingslijnen ontkoppeld zijn.

Toename van het aantal boomgroepen en de uitgroei ervan hebben in het oostelijk parkdeel geleid tot amorphe ruimtevorming, met een - vooral 's zomers - nogal somber karakter. In het westen is de ontsluiting van het park vanuit het woongebied via het bos ruimtelijk onduidelijk.

Het bosgebied is doorsneden door veel slijtpaden en ligt als een weinig gedifferentieerd blok tussen de bebouwing en het deel van het park met de meeste voorzieningen. Globaal kan worden geconstateerd dat het park op dit moment levendig wordt bezocht. De voormalige buitenplaats functioneert als direkt uitloophet gebied voor de buurt en de daarachter liggende wijken.

Voor bezoekers die verder weg wonen is Velserbeek vermoedelijk een onderdeel van een zondagse fiets- of autotocht. Daarbij spelen de voorzieningen (kinderboerderij, hertekamp, volière, theeschenkerij, speelvijver, muziekkoepel etc.) een belangrijke rol.

Aangepaste opzet Velserbeek

Voor de aangepaste opzet zijn als uitgangspunten geformuleerd:

- behoud- en pleksgewijs herstel - van de historisch belangrijke delen van het park Deze parkdelen hebben een zodanige herkenbaarheid, omvang en geschiedenis, dat ze in principe in stand gehouden moeten worden, omdat er op zijn minst de ontwikkeling van de tuin- en parkarchitectuur aan af te lezen is.
- Dit ondanks het feit dat zeker niet overal sprake is van hoogtepunten van de vakuitoefening van dat moment (maar ook niet alle 17e eeuwse schilders waren Rembrandts, en desondanks gooien we hun schilderijen niet weg);
- betere relatie tussen het woongebied en het parkgebied;
- herkenbare toegangen vanuit het westen;
- aanbrengen van samenhang tussen de parkdelen;
- maken van meer ruimtelijke afwisseling in het bosgebied, terugdringen van slijtpaden;
- looprichtingen en ruimtevorming op elkaar afstemmen;
- contrast tussen open- en gesloten parkdelen vergroten.

Schematisch weergegeven voorziet het plan in een rechtstreekse verbinding tussen het woongebied en de ovale ruimte in het centrum van het park. De ovale ruimte is een onderdeel van het gebied met slingerlanen dat ten zuiden

van de lindenlaan ligt.

Voorgesteld wordt dit gebied gedeeltelijk te bebossen.

De bebossing heeft als belangrijkste motieven dat daardoor:

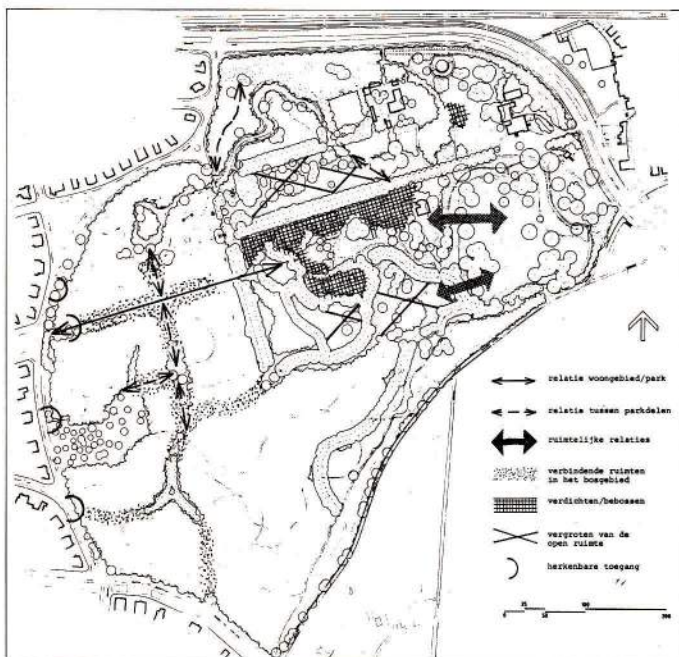
- de waterloop en het Chinese paviljoen het noodzakelijke ruimtelijke kader krijgen;
- het probleem van de slijtpaden - dat wordt veroorzaakt door de bestaande openheid - wordt opgelost, doordat de slingerpaden meer als paden in het bos gaan functioneren.

De ovale ruimte zelf wordt zowel een centrale plek als een verdeelpunt van looplijnen.

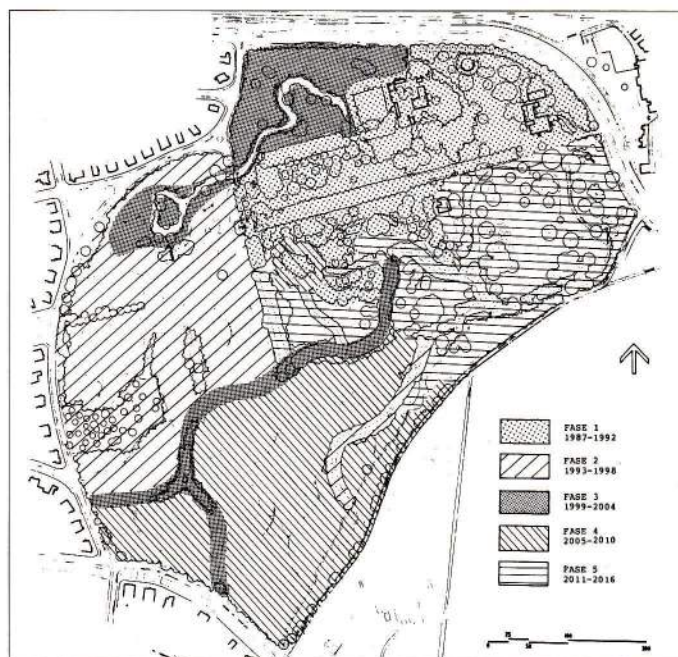
Het contrast tussen open- en gesloten- ruimte, dat nu in dit deel van het park ontbreekt, neemt toe door direct aansluitend aan het nieuw beboste deel de open ruimtes te vergroten tot hun oorspronkelijke toestand.

Rond de muziekkoepel worden bomen verwijderd en het veld wordt indirect in relatie gebracht met de hertekamp. De hertekamp blijft in grote lijnen in zijn huidige vorm gehandhaafd. Incidenteel dient er een boomgroep te worden gekapt of gedund om de voor de landschapsstijl kenmerkende licht- en schaduwwerking op de weide beter zichtbaar te maken.

In tegenstelling tot het gebied ten zuiden van de lindenlaan wordt het terrein ten noorden daarvan weer opengemaakt, zodat het langwerpige weiland ontstaat dat op de kadastrale kaart van 1818 te zien is. Dit weiland zou zeer goed dienst kunnen doen voor de kinderboerderij.

Schematische weergave van de aanpassingen

Fasering

Op deze plek in het park zal deze voorziening voor meer mensen functioneren. Begrenzing van de dierenweide met een hek voorkomt door-kruisingen door slijtpaden. De plas op de kop van de Engelmondsbeek kan als drinkpoel voor de dieren worden gebruikt.

Door hier - vanaf de lindenlaan - ook een pad langs te leiden wordt de Slingerbeek opgenomen in het geheel. Aan de hand van de duidelijk herkenbare basisvorm (meanders en relief) van het oorspronkelijke ontwerp van de beekloop en het aanwezige historische materiaal is het gebied, met name voor wat betreft de ruimtevorming en het padverloop, gereconstrueerd.

Aan het westelijke eind wordt de Slingerbeek in relatie gebracht met de nieuwe verbinding tussen het park en de woonbebouwing.

Deze verbinding is een onderdeel van een beperkt ruimtelijk stelsel dat de belangrijkste elementen in het bosgebied aan elkaar koppelt en dan aansluit op de verkavelingsopzet van het woongebied. Doordat er zo ruimtelijk duidelijke toegangen ontstaan die samenvallen met voor de hand liggende looplijnen, kan het aantal slijtpaden worden verminderd. De vergroting van het niet doorsneden bosareaal betekent een verbetering van de omstandigheden voor flora en fauna.

Bomenbestand

Het bomenbestand in het park kan grofweg worden onderscheiden in

bomen in bosverband en bomen die in lanen, dan wel als groepen of als alleenstaande exemplaren zijn aangeplant. Een belangrijk deel van de bomen is oud tot zeer oud en boet zichtbaar aan levenskracht in. Gaandeweg beginnen meer exemplaren uit te vallen.

Dit proces zal door bezonning en vooral door de wind (korte afstand tot de kust) worden versneld.

Van de situatie op dit moment is een inventarisatie en een waardering gemaakt. Daarbij zijn de bomen beoordeeld op hun verschijningsvorm en hun uiterlijke gezondheidstoestand. Globaal kan op basis van deze gegevens worden geconcludeerd dat vooral de door Springer met misprijzen genoemde slingerende beukenlanen aan verjonging toe zijn.

Fasering

Bij de fasering van de verjonging is gestreefd naar een gebiedskeuze en een tijdsindeling, waarbij in de totale verjongingsperiode het park als uitloophet gebied voldoende aantrekkelijk blijft. De lanen spelen in de opzet van de fasering een sleutelrol. Ze bepalen enerzijds voor een belangrijk deel het huidige ruimtelijke beeld, anderzijds zijn ze aan verjonging toe.

In relatie tot het aantal lanen en de ligging ten opzichte van elkaar is een gebieds- en een tijdsindeling gezocht, zodat plotselinge veranderingen in beeld vermeden kunnen worden. Een totale verjongingsperiode van dertig jaar

verdeelt over vijf fasen lijkt hiervoor een goed uitgangspunt.

Een periode van dertig jaar is voldoende voor nieuwe geplante lanen om weer ruimtelijk effect te sorteren en het vijftal gebieden biedt de mogelijkheid de hoeveelheid lanen die per fase verjongd moet worden beperkt te houden. Voor de volgorde van de ingrepen is de gezondheidstoestand van de bomen bepalend geweest, naast de wens om in een zo vroeg mogelijk stadium te komen tot een beeld van de vernieuwde, mede op de historie gebaseerde, ruimtelijke opzet met de bijbehorende functionele verbeteringen.

Noten:

1) R. van Aalderen, L.H. Albers, e.a. Park Velserbeek: plan voor de verjonging van het bomenbestand. Bureau van Empelen van Aalderen Partners, Heemstede; 1987.

2) C. Sieger. Velserbeek 1639-1986, Doctoraalscriptie kunstgeschiedenis V.U.; Amsterdam; 1986.

3) Leonard A. Springer. Oude Nederlandsche Tuinen; Floralia 1935.

4) Rob van Leeuwen Paxton's canon in GROEN 87-3 Roodbaard's canon in GROEN 87-7/8.

5) Gemeente Velsen Groenstructuurplan Velsen; 1985.